
MILIVOJE IVANIŠEVIĆ

KAKVE DOMOVE KULTURE I U KOJIM NASELJIMA

Već gotovo dvadeset pet godina seoski domovi kulture zaokupljaju pažnju kulturne javnosti. Međutim, i danas kao i pre toliko godina, interesovanje je koncentrisano koliko na samu funkciju i metode rada, toliko — ako ne i više — na probleme izgradnje i podizanje novih objekata. To je, opet, sa svoje strane možda i najbolja potvrda da su domovi kulture potrebni selu i da ih u Srbiji još ni sad nema dovoljno. Ali iza te uglavnom tačne konstatacije kriju se i činjenice koje su dosada retko bile predmet razmatranja. Možda je još u samom početku, kada je problem domova kulture formulisan i kada se prišlo njegovom rešavanju, došlo do nesporazuma koji se provlači sve do naših dana. Iako u brojnim materijalima koji su posvećeni domovima kulture nigde nije iznet precizan i jasno definisan smer razvoja, ipak je svaki pristup zasnovan na prećutnoj pretpostavci da u svim selima Srbije treba izgraditi domove kulture. I poslednja analiza, na osnovu koje je vođena debata u Prosvetno-kulturnom veću Skupštine SR Srbije, posmatra i upoređuje domove kulture sa ukupnim brojem naselja u Republici podrazumevajući da je takav stav nesporan i opšte prihvaćen.

Međutim, da li na tome treba i dalje ostati?

Godine 1968. u Srbiji je od ukupno 6.081. naselja 4.433 bilo bez domova kulture*. Godine 1967. podignuto je 26 novih domova, a 1968. godine 24. Prosečni troškovi izgradnje jednog doma iznosili su oko 400.000 dinara. Ukoliko bi se nastavio tempo izgradnje iz prethodne dve

*) Nisu uneseni podaci za područje grada Beograda, koje ima 125 naselja.

godine, onda ni za još dva veka ne bi sva sela mogla imati dom kulture, a troškovj izgradnje bi iznosili oko 1.777 miliona (novih) dinara.

Teško je verovati da bi jedna racionalna i efikasna kulturna politika mogla u naše vreme sebi postaviti takav zadatak. Zašto? Odgovor na to naći ćemo u donjim činjenicama.

Sadašnje stanje u odnosu na naseljenost

Od ukupnog broja naselja u Socijalističkoj Republici Srbiji 39,5% (2.401) ima manje od 500 stanovnika, a 31,8% (1.932) između 500 i 1.000 stanovnika. U ovom pogledu još je nepovoljnije stanje na užem području i Kosovu, o čemu svedoči i ova tabela, koja iskazuje strukturu naselja prema broju stanovnika:

		Teritorija		
		do 500	500 — 1.000	1.000 — 5.000
Uže područje				
— ukupno		1.539	1.450	1.139
— u %		36,8	34,7	27,2
Vojvodina				
— ukupno		33	51	276
— u %		7,4	11,4	61,1
Kosovo				
— ukupno		829	431	168
— u %		57,7	30,0	11,7
		Teritorija		
		5.000 — 15.000	15.000 — 30.000	30.000 i više
Uže područje				
— ukupno		42	14	5
— u %		1,0	0,3	0,0

MILIVOJE IVANIŠEVIĆ

Vojvodina

— ukupno	75	9	7
— u %	26,6	1,9	1,6

Kosovo

— ukupno	4	4	1
— u %	0,3	0,3	0,1

Gornja struktura otkriva jedan od najvažnijih uzroka nedovoljnog broja domova kulture u Republici. Veliki broj naselja prema srazmerno malom broju stanovnika čini ovaj problem vrlo komplikovanim. (Podsetimo se da prosečna veličina naselja u SR Srbiji iznosi tek oko 1.300 stanovnika, i to prema proceni broja stanovnika za 1969. godinu).

Pogledajmo strukturu naselja, ali za celu Republiku kao jedinstveno područje:

Teritorija	500	1.000
do 500	— 1.000	— 5.000

SR Srbija

— ukupno	2.401	1.932	1.583
— u %	39,5	31,8	26,1

Teritorija

5.000	15.000	30.000
— 15.000	— 30.000	i više

SR Srbija

— ukupno	121	27	13
— %	2,0	0,5	0,1

Znači, ukratko, u Srbiji prevladavaju mala seoska naselja.

Da ubuduće ovu konstataciju treba uzimati kao veoma značajnu prilikom posmatranja i proučavanja mreže domova kulture u Republici, potvrdiće i sledeće činjenice.

U naseljima do 500 stanovnika, koja su i najbrojnija (2.401), ima samo 148 domova. To znači da je svega 0,6% naselja iz ove kategorije pokriveno domovima kulture. Zadržimo se samo za trenutak na ovom podatku. Već ranije je rečeno da u Srbiji ima 4.443 naselja bez domova. Sada vidimo da polovinu od toga broja (2.253 naselja, tj. 50,7%) čine naselja koja imaju manje od 500 stanovnika.

U narednoj kategoriji nalaze se naselja između 500 i 1.000 stanovnika koja imaju 420 domova. Nešto više od jedne petine njih, to jest 21,7%, pokriveno je mrežom ovih institucija. S obzirom na ukupan broj ovih naselja (1.932) proizlazi da u 1.512 nema doma kulture. To, s druge strane, znači da od ukupnog broja naselja bez doma kulture u SR Srbiji 34,0% čine naselja veličine od 500 do 1.000 stanovnika.

Ako zajedno posmatramo ove dve kategorije (sva naselja do 1.000 stanovnika), videćemo 1) da od ukupno 4.443 naselja bez doma, naselja navedenih kategorija ima 3.765, ili 84,7%; 2) institucijom doma pokriveno je samo 13,1% naselja do 1.000 stanovnika.

Iz ovoga što je rečeno rezultira više značajnih zaključaka. Nedovoljan broj domova kulture u odnosu na broj naselja prvenstveno je posledica loše strukture naselja, koja je karakteristična za celu Republiku. Rezultat toga su i već uočene velike razlike između pojedinih područja. Tako na Kosovu ima 1.260, odnosno 88,0%, naselja do 1.000 stanovnika. Ona imaju samo 70 domova kulture, što znači da su sa svega 5,5% pokrivena ovim institucijama. To je, istina, još znatno manje od republičkog proseka koji iznosi 13,1%. Razlika između stanja na Kosovu i proseka za Republiku verovatno se može objasniti lošijim ekonomskim položajem ove Pokrajine, nedostatkom tradicije, nepovoljnijom tipologijom naselja itd. Na teritoriji užeg područja Srbije ima 2.989 naselja ispod 1.000 stanovnika, a to je 71,0% od ukupnog broja naselja na ovom području. U njima se nalazi 449 domova i pokrivena su, znači, sa 15,0%. U Vojvodini naselja iste veličine ima 84, to jest 18,6% od ukupnog broja naselja u Pokrajini. Ona imaju 49 domova, ili, drugačije rečeno, pokrivena su sa 58,3%.

Respektujući i ostale, takođe značajne činioce, smatramo da se ipak može tvrditi da je problem urbanizacije — ili je, u ovom slučaju, bolje reći ruralizacije — sela i stvaranje većih, zbijenih, odnosno ušorenih naselja u neposrednoj korelaciji i sa izgradnjom domova kulture. Stanje koje je, gledano kroz apsolutne brojeve, u Srbiji veoma loše, teško da bi, pored ovakve strukture naselja i naseljenosti, moglo biti mnogo bolje i u nekom znatno bogatijem društvu nego što je naše danas.

Pre nego što pridemo nekim daljim uopštavanjima, pogledajmo do kraja kakvi su odnosi između veličine naselja i broja domova kulture.

Narednu grupu čine naselja od 1.000 do 5.000 stanovnika. Ovakvih naselja u SR Srbiji ima 1.583. U njima se nalazi 759 domova, odnosno 47,9% naselja ove veličine imaju domove kultu-

re. Na Kosovu od 168 naselja 47, ili oko 28%, imaju domove. Na užem području od 1.139 naselja 528, ili 46,3%, imaju domove. U Vojvodini od 276 naselja sa domovima kulture su 194, to jest 70,3%.

Naselja koja imaju od 5.000 do 15.000 stanovnika čine, po našem mišljenju, poslednju kategoriju naselja za koju treba da se planiraju domovi kulture. To su u Vojvodini, u najvećem broju slučajeva, seoska naselja, dok na ostaloj teritoriji Republike to mogu da budu sela, ali još češće to su mešovita naselja, varošice i palanke, u kojima se uglavnom nalaze i sedišta opština. Značajno je da se i u naseljima ove veličine dom kulture još i sad javlja kao glavni, ili bar jedan od najglavnijih nosilaca kulturnih aktivnosti. Jedino kada je u pitanju i sedište opštine, u mestu se, pored doma, ponekad nalazi još i narodni ili radnički univerzitet ili, još češće, samostalna matična (narodna) biblioteka. U ostalim slučajevima uglavnom postoji samo dom kulture.

U Srbiji ukupno ima 121 naselje sa 5.000 do 15.000 stanovnika. U njima se nalaze 92 doma kulture, što znači da ih ima u 76,0% od ukupnog broja ovakvih naselja. Na Kosovu postoje 4 naselja ove veličine. Ona imaju 3 doma kulture, odnosno domovi postoje u 75,0% ovih naselja. Na užem području od 42 naselja njih 27 imaju dom kulture, ili 64,2%. U Vojvodini naselja navedene veličine ima 75, a u njima se nalaze 62 doma kulture, odnosno pokrivena su sa 82,6%.

Zadržimo se na još jednom podatku i slika o domovima kulture u odnosu na veličinu naselja u Srbiji biće uglavnom kompletirana.

Svih 12 naselja kategorije od 15.000 do 20.000 stanovnika poseduju domove kulture.

Pogledajmo sada koliko su, izraženo u procentima, naselja već navedenih veličina pokrivena domovima kulture.

Teritorija	do 500	500	1.000	5.000	15.000
	— 1.000	1.000	5.000	15.000	20.000
SR Srbija	0,6%	21,7%	47,9%	76,0%	100,0%

Kao što tabela pokazuje, procenat naselja koja imaju dom kulture raste uporedo sa veličinom naselja i brojem stanovnika u samom naselju. Tako od 0,6%, u kategoriji naselja do 500 stanovnika, dostiže 100% u kategoriji naselja do 20.000 stanovnika.

U naseljima veličine preko 20.000 stanovnika broj domova kulture počinje polako da opada. Delatnosti koje razvija dom postepeno se izdva-

jaju od doma i pretvaraju u samostalne ustanove. Tako dom, zamišljen kao kompleksna kulturna institucija, u velikim gradovima, — ukoliko uopšte i postoji — obično poseduje samo prostorije za društvene aktivnosti i često se bavi poslovima koji ga mnogo ne diferenciraju od narodnog ili radničkog univerziteta. Ranije njegove delatnosti i sekcije — kao što su biblioteka, amaterske družine, bioskopska aktivnost i druge priređivačke aktivnosti — zamenjene su samostalnim institucijama.

Zato slobodno možemo da kažemo da se za domom kulture oseća potreba u naseljima sa preko 1.000 stanovnika, a da potreba za njim polako prestaje u naseljima sa preko 20.000 stanovnika, tako da se u velikim gradskim centrima sasvim gubi, ili gde istoimena institucija iz osnova menja svoju delatnost.

Već smo videli da je gotovo u svim kategorijama naselja u Vojvodini znatno bolje stanje u pogledu domova kulture nego u ostalim područjima SR Srbije. Sasvim je sigurno da se razlozi kriju kako u tradiciji, tako i u boljem ekonomskom položaju ove pokrajine nego, na primer, užeg područja ili Kosova. Ali uporedo s tim treba kao veoma značajan faktor pomenuti i tip naselja. Ovo samo na prvi pogled ne mora da izgleda značajno. Ali, dosadašnja praksa pokazuje da stanovnici urbanizovanih, ušorenih i zbijenih naselja mnogo lakše vide svoj zajednički interes u podizanju objekata opšteg standarda — pa i domova kulture — nego meštani razbacanih naselja. To je i razumljivo. Pristupačnost doma kulture, mogućnost da se bez većih teškoća posete razne priredbe koje on organizuje, neuporedivo je veća u zbijenim nego u razbacanim naseljima. S obzirom na godišnja doba — pri tome prvenstveno mislimo na poznu jesen i zimu — koja omogućavaju seoskom stanovništvu da više vremena posveti raznim društvenim i kulturnim aktivnostima, problem udaljenosti doma kulture ponekad može imati presudan značaj. Ako tome još dodamo nepogodne geofizičke uslove, usled čega su i nastala razbijena naselja, onda smo još više aktuelizovali i pitanje udaljenosti doma kulture. U stvari, kod nas dosada taj problem — problem radijusa gravitacije — nije rešavan, iako se u drugim zemljama smatra veoma aktuelnim.

U čemu je rešenje

Prema svemu onome što je praksa potvrdila za proteklih dvadeset i pet godina, smatramo, kad je reč o podizanju domova kulture, da posebno treba istaći četiri ravnopravna i značajna uslova. To su: veličina naselja, tradicija ekonomske mogućnosti i tip naselja. Tamo gde ovi uslovi

ne postoje, bez obzira na to što je podignuta zgrada, dom kulture nije uspeo da razvije svoju delatnost i uglavnom je samo izvesno vreme životario, i to više kao statistički podatak nego kao živa kulturna ustanova. Sada se u tim zgradama najčešće nalaze kancelarije i magacini zemljoradničkih zadruga, razne prodavnice i ugostiteljske radnje. (Takva je situacija i sa većinom od 1513 domova koji su registrovani u 1968. g.).

Zato smatramo da u budućoj politici izgradnje domova kulture treba početi od izvesnih kriterijuma koji bi, koliko je moguće, dali veću garanciju da izgrađeni objekat neće brzo promeniti svoju namenu. Drugo, ono što nam poslednjih godina u ovom slučaju nedostaje, jeste formulisanje jasnog cilja i programa koji bi omogućio da se taj cilj dostigne. Celokupna izgradnja je dosada, ako se gleda čitavo područje SR Srbije, tekla anarhično i neorganizovano. Sadašnja situacija u Republici, po našem mišljenju nije loša zato što je malo domova kulture, nego prvenstveno što su i oni koji postoje u mnogim slučajevima loše locirani i što nemaju potrebne uslove za rad. Isti broj domova kulture, bolje raspoređen i opremljen, mogao bi da zadovolji potrebe preko 80% stanovništva, dok danas u naseljima sa domovima kulture živi jedva polovina stanovnika manjih i seoskih naselja u Srbiji.

Kako onda izbeći tu situaciju?

Predložićemo jedno od mogućih rešenja koje bi se sa dosta argumenata moglo podržati.

Danas u Srbiji ima znatan broj opštinskih centara koja nemaju ni dom kulture ni neku drugu sličnu kulturnu instituciju. Zar u takvoj situaciji ne bi bilo najprirodnije da se u neposrednoj budućnosti na teritoriji užeg područja i Kosova priđe podizanju domova kulture prvenstveno u središtima opština, dok bi u Vojvodini to moglo da se realizuje ne samo u opštinskim centrima koja nemaju dom kulture nego i u svim selima koja imaju preko 5.000 stanovnika. Za ovo se treba založiti tim pre što je poznato da su na užem području i Kosovu to obično opštine sa najnižim standardima u svim oblastima društvenog i privrednog života. Pored toga centri opština imaju neuporedivo povoljnije uslove koji bi garantovali uspešan rad doma nego što je to slučaj sa selima. Spomenućemo samo nekoliko od tih, za aktivnost doma kulture važnih uslova, kao što su veličina i tip naselja (veći stepen njegove urbanizacije), veće materijalne mogućnosti potencijalne publike, saobraćajne i druge veze sa kulturnim centrima (i okolnim selima), ekonomske

mogućnosti samog mesta itd. Podsetimo se da bi prema dinamici izgradnje u 1967. i 1968. godini sva naselja preko 5.000 stanovnika za naredne dve godine mogla imati svoje domove kulture (pod uslovom da ta izgradnja bude usmerena i planirana). U ovoj se kategoriji nalaze gotovo sva naselja koja su i sedišta opština. Time bi u vrlo kratkom vremenskom roku sva naselja sa većom koncentracijom stanovništva dobila instituciju koja je neophodna za njihove kulturne i društvene aktivnosti, a kad je reč o opštinskim centrima, bio bi stvoren nužan uslov za dalje razvijanje i formiranje mreže domova kulture u opštini.

Naredna kategorija naselja, koja bi mogla da se obuhvati srednjoročnim programom kulturnog razvoja, možda bi trebalo da budu mesne zajednice. Daleko smo od toga da zapostavimo mala sela, ali kad je reč o seoskom području, teško da bi se danas moglo govoriti o izgradnji domova kulture u svim selima, a da to ne bude utopija. Iako ovim prikazom usled nedostatka podataka, nisu mogle da budu obuhvaćene mesne zajednice, ipak smatramo da bi program razvoja domova kulture trebalo da ima u vidu prvenstveno baš ove društveno-političke i teritorijalne jedinice. Poznato je da su mesne zajednice već konstituisane u samostalne institucije, koje raspolazu i izvesnim materijalnim sredstvima. Na teritoriji jedne mesne zajednice deluju i sve društveno-političke organizacije. To u ovom slučaju takođe može biti značajno, jer je dom kulture obično zajednička briga i omladine i Socijalističkog saveza i Saveza komunista. Pored toga, mnogi od razloga kojima smo se rukovodili u predlogu da se domovi kulture prvenstveno podižu u opštinskom centru, mogu se, u nešto manjem obimu, upotrebiti i u ovom slučaju. Postoje mnoge indicije da bi se, ako ne ranije, ono bar u toku realizacije programa kulturnog razvoja do 1980. godine, mogli putem adaptacije ili izgradnje formirati domovi kulture i u svim mesnim zajednicama.

Tek kad ova dva jasno definisana cilja budu dostignuta moći će se, u daljoj perspektivi, planirati izgradnja domova kulture u svim selima. A u međuvremenu, usled stalnih demografskih promena, koje su i danas vrlo uočljive, doći će i do veće koncentracije seoskog stanovništva, odumiranja malih (pasivnih, brdskih, zabačenih) naselja, itd., a time i do povoljnijih uslova za dalje aktivnosti na podizanju domova kulture.

Cilj ponuđenog programa je, kao što se vidi, samo u tome da se problem domova kulture rešava po nekakvom redu i postupno, a time bi se, nadamo se, izbegla znatna konfuzija koja je prisutna u ovom području kulturne delatnosti.